

ФЕНОМЕН «ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЮДИНИ»: ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ

Сайтгареева О.Г. (м. Кривий Ріг)

Анотації

В статті розглядається сутність поняття «економічна людина», з'ясовані її ролі в суспільстві, мотиви та економічні інтереси соціальної активності особистості; дослідження феномена „економічна людина”, її риси і особливості.

In the article essence of concept «economic man» is examined, its roles in society, reasons and economic interests of social activity of personality are found out; research of phenomena «economic man», its lines and features are analyzed.

Ключові слова

«ЕКОНОМІЧНА ЛЮДИНА», ОСОБИСТІСТЬ, СПОЖИВАЧ, ПІДПРИЄМЕЦЬ, ВИРОБНИК, МАКСИМІЗАЦІЯ, КОРИСНІСТЬ, ПРИБУТОК, БАГАТСТВО, РАЦІОНАЛЬНІСТЬ

Мета статті:

- проаналізувати підходи до визначення сутності феномена «економічної людини»;
- визначити риси та ціннісні орієнтири «економічної людини».

Вступ

Складні економічні та соціальні процеси в суспільстві, які зумовлені ринковими відносинами, трансформацією суспільства в статус інформаційного й громадянського, глобалізацією, потребують відповідного методологічного забезпечення. Осмислення феномена «економічної людини» слугує основою розуміння проблем формування конструктивних підприємницьких світоглядних орієнтирів, які дозволяють сучасній людині адекватно і критично ставитися до засобів та шляхів самореалізації в суспільстві взагалі та в економічній сфері зокрема.

Обговорення проблеми

Визначення спектру світоглядних цінностей «економічної людини» передбачає розгляд проблематики людини взагалі, визначення її ролі в суспільстві як особистості. Ускладнює соціально-філософський дискурс, відсутність чіткого понятійного апарату щодо визначень «людини», «економічної людини», «особистості».

Пануючі психологічні та соціологічні теорії особистості у філософській думці засновані на суперечливих методологічних принципах філософської реконструкції феномена особистості. Наявність даних розбіжностей призвела до залучення різнопланових понять для осмислення сутності особистості.

Виокремлення власне філософського бачення означених проблем дається в класичних творах як європейської (Северина Боеція, Хоми Аквінського, Х. Субірі, Л. Ентральго, Ж. Маритена, Жильсона, Мурро) так і

російської філософії (Іоанна Златоуста, В.Н. Лоського, Д.Г. Левицького, В.С. Соловйова, Л. Шестова, М.О. Бердяєва, С.Л. Франка, Л.П. Карсавіна), а також в працях персоналіста Е. Муньє; екзистенціалістів С. К'єркегора, Г. Марселя, Ж.-П. Сартра, К. Ясперса, М. Гайдеггера; феноменолога Е. Гуссерля; засновника філософської антропології М. Шелера. Достатньо уваги приділено також дослідженню проблеми особистості в роботах В.П. Тугарінова, Т.М. Ярошевського, І.С. Кона, Г. Лукача, Б.Т. Малишева.

Принципового методологічного сенсу для досліджуваного кола проблем набули праці українських та російських філософів: В.П. Андрущенко, А.К. Бичко, І.В. Бичка, І.В. Бойченка, П.П. Гайденко, Г.І. Горак, В.С. Горського, В.П. Іванова, М.С. Кагана, В.В. Кізіми, В.С. Крисаченка, М.Д. Култаєвої, В.В. Ляха, Я.В. Любивога, М.К. Мамардашвілі, М.М. Мокляка, І.Ф. Надольного, В.С. Пазенка, Б.О. Парахонського, М.В. Поповича, В.А. Рижка, Т.В. Розової, М.Т. Степика, Л.Є. Шкляра, О.І. Яценка, В.І. Ярошивця.

У некласичному, феноменологічно-екзистенціалістському вимірі проблему особистості досліджено в працях Є.К. Бистрицького, В.П. Козловського, С.Б. Кримського, С.А. Крилової, В.А. Малахова, С.В. Пролеєва, у персоналістському та філософсько-антропологічному – в творах Б.А. Головка, В.Г. Табачковського, Н.В. Хамітова, О.К. Шевченка.

Роботи О. Гьоффе, Р. Дворкіна, В. Кимлік присвячені проблемі співвідношення універсальних, загальноцивілізаційних та партикулярних аспектів становлення особистості в контексті різноманітних соціальних практик (Е. Макінтайр, М. Рідел, Р. Рорті, Ч. Тейлор. Саме в межах некласичного соціально-філософського тлумачення особистості знаходяться праці (Г. Йонас, П. Козловські), безпосередньо присвячені проблемі формування сучасного, відповідального ставлення до світу та інших людей, а також роботи західних (К.-О. Апель, Д. Бюлер, Ю. Габермас, В. Гьосле, В. Кульман, П. Ульріх) та вітчизняних (А.М. Єрмоленко, Н.В. Костенко, Л.А. Ситниченко, Г.Г. Почепцов) дослідників з проблем природи, місця та ролі комунікативних процесів в конституюванні найважливіших вимірів людського буття.

Дослідження останніх років, безпосередньо присвячені різним аспектам проблеми формування особистості (Л.В. Бондаренко, В.Ф. Глушков, А.Б. Дорошенко, Р.Б. Зазаєва, І.В. Колінько, В.Г. Крючков, В.С. Ларцева [1-3], Г.Ю. Носова) увиразнили необхідність саме цілісного, багатовимірного аналізу цієї наріжної філософської проблеми, особливо в контексті притаманних сучасному українському суспільству засадничих змін. Гуманістичні параметри самореалізації особистості розглядаються в дослідженні Юхименко Н.Ф.[4]; трудова поведінка особистості як підприємницька діяльність аналізується Татарчук М.О. [5]; свобода особистості як форма її самореалізації – об'єкт вивчення Подолянко Л.А.[6]; самотність людини як проблема сучасної європейської філософії

аналізується Фльорко Л.Я [7]; питання буття людини як реалізації її можливостей розглядає М.О.Мегрелішвілі [8-11]; роль соціально-культурної спадкоємності у розвитку особи аналізує О.В. Халецький [12]; буттєвісне укорінення людини – в центрі уваги Цимбал Т.В. [13]; життєва стратегія особистості цікаво аналізується в дослідження І.О Кудінова [14]; людина та її тілесність у різних формах культури є предметом аналізу Косяк В.А. [15] тощо.

На думку Ларцева В.С., поняття "особистість" найповніше втілює в собі найістотніші риси того певного типу людей, яким притаманна невгамовна біосоціальна активність, трансцендентне прагнення до свободи, особиста незалежність та творча діяльність в різних сферах суспільного буття, значущість персонального внеску в перетворення навколишнього світу, самоусвідомлення моральної і правової відповідальності [1, 15].

Власне філософський дискурс феномена особистості уможливив виокремлення в ньому двох конституюючих його вимірів: "статичної і динамічної структур" й "іманентної та трансцендентної складової". Статична структура особистості «економічної людини» являє собою сукупність взаємопов'язаних між собою біологічних, психічних і соціальних властивостей, що забезпечують її цілісність. Динамічна — вітальних і екзистенціальних факторів, що обумовлюють часову та просторову зміну природних і соціальних якостей особистості. Іманентна складова феномена особистості «економічної людини» визначається утаємниченістю його витоків, складністю осягнення автентичних способів його буття, а також непротими шляхами усвідомлення особистістю свого місця та ролі в процесі загальнолюдської соціокультурної еволюції. Трансцендентна ж складова - конститується як об'єктивацією його творчих здібностей у тій чи іншій сфері суспільного буття, так і загальнолюдською значущістю факту продовження життя особистості в її соціальних та культурних інноваціях.

Для аналізу поведінки «економічної людини» на ринку важливим є визначення системи потреб, інтересів і ідеалів, взаємозв'язок яких не засвідчує їх взаємозамінності в процесі структуризації особистості. Це різні по спрямованості і по силі впливу імпульси до суспільної діяльності індивідуума, оскільки потреби націлені на використання результатів, інтереси – на перетворення сьогодення, а ідеали переводять актуальну необхідність таких перетворень у майбутнє.

У філософській думці присутнім є не лише питання розбіжності в структурі понятійного апарату, а і ототожнення понять. У деяких аспектах використовують поняття «людина» і «особистість» як синоніми, не заперечуючи диференціацію в змістовному наповненні цих категорій. Деякі дослідники ототожнюють поняття «економічної людини» з «людиною» взагалі, що пов'язано з відведенням їй в економічному просторі ролі споживача. Цю роль, ціннісним орієнтиром якої виступає здійснення раціонального споживацького вибору, відводить П.

Самуельсон [16]. На противагу, за Ж. Батістом-Сеєм [17], «економічна людина» - споживач керується нераціональною поведінкою.

Ж. Батіст-Сей також відводить їй і роль підприємця, що любить порядок і чесність. Економічній людині - підприємцю необхідні знання людей і розуміння оточуючих обставин, уміння оцінювати потреби соціуму, а також талант управління. «Економічна людина» вважає неможливим змішування дружби та принципу особистого інтересу, що є базовим в економічній діяльності.

Серед інших дослідників панує думка, що функція підприємця є єдиною. Логіка підприємницької поведінки притаманна «людині економічній», за Д. Рікардо. Й. Шумпетер [16] називає «економічну людину» підприємцем, що здатний до творчості з невеликою самоцінністю прибутку. Однак С. Чернишев [18] вважає можливим ототожнювати поняття «економічної людини» з поняттям «ділової людини».

За Ж.-Ш. Сісмонді [17] «людина економічна» виступає виробником, інвестором своєї робочої сили і споживачем того, що виробили інші. Т. Гордон [19] визначає її як людину-фікцію, яка в усьому керується виключно індивідуальним егоїстичним інтересом в ролі споживача, найманого робітника, продавця продукції або покупця послуг. На думку К. Маркса [16], «економічна людина», з одного боку, активна: управляє робочою силою та виробничим процесом, з іншого, - пасивна: власник капіталу, що зацікавлений в «автоматичному» прирості додаткової вартості.

Отже, місце «економічної людини» в громадянському суспільстві вказує на можливість виконання нею не однієї-двох, а цілого спектру ролей. Але цього недостатньо для з'ясування природи, світогляду та її цінностей, які також визначаються сферою застосування діяльності. В. Нестеров [20] зазначає, що «економічна людина» діє в сфері фіктивного капіталу, тобто, поза виробничою сферою, її відмінною рисою від інших суб'єктів суспільства є прагнення отримати прибуток і багатство поза зусиллями. Подібної думки дотримуються й І.П. Чередниченко, Н.В. Тельних [21], які вважають, що «економічна людина» - це не обов'язково людина, пов'язана з виробництвом. Визначальним критерієм віднесення звичайної людини до категорії «економічної» виступає корисність, яку вона ставить у всіх життєвих зв'язках на перше місце. Сенс її дій не в сфері діяльності і не в самій діяльності, а в корисному ефекті. Все для неї стає засобом підтримання життя, боротьбою за існування і найкращого укладу.

На нашу думку, сферою діяльності «економічної людини» має бути економіка, сфера виробництва товарів та послуг, що і відрізняє це поняття від «раціональної людини», яка має обґрунтовану, зважену поведінку, що визначається критеріями, мотивами і цілями.

Переважає більшість науковців серед мотиваційного спектру «економічної людини» виокремлюють прямування до одержання прибутку і накопичення багатства.

Міркування щодо максимізації власної вигоди домінує у ідеальній «економічної людини» за Т. Гоббсом [22]. Він зазначає, що людина керується недовірою до оточуючих, які постійно виступають суперниками в боротьбі за володіння завжди дефіцитними ресурсами, а також готовністю переступити будь-які етичні норми в розрахунок своїх прибутків і збитків. Г. Госсен [16] виділяє максимізацію задоволення, що зменшується в міру його повторення або продовження. На думку С. Дзюби [23], відмінною особливістю поведінки «економічної людини» є збільшення свого благоустрою шляхом максимізації ефекту від кожного акта обміну. А. С. Панарін [24] зазначає, що «економічна людина» не лише зорієнтована на прибуток, а готова заради своєї мети замінити культуру і моральні норми на функціональну прикладну культуру. За Д. Міллем [16], «економічна людина», прямує до багатства, абстрагується від всіх мотивів.

Прямування «економічної людини» до збільшення матеріальних благ може мати різне підґрунтя. Мета її діяльності, за Ж.-Ш. Сісмонді [17], – накопичення грошей і багатства заради отримання насолоди в майбутньому. За І.Бентамом [16], вона також дбає лише про власну насолоду.

Прагнення до максимізації прибутку може проходити опосередковано. За Л.Я. Авер'яновим [25], «економічна людина» виконує функцію підприємця, але намагається, при цьому, досягти не максимального прибутку, а одержати максимальну владу, яка і забезпечує максимальний підприємницький прибуток. За М. Фрідманом, Ф.Махлупом [16], вона діє раціонально, однак мотиви поведінки невідомі.

Розуміння поведінки «економічної людини» на ринку визначається не лише мотиваційним спектром діяльності, а і духовними цінностями. «Економічна людина» у М. Вебера [17] пов'язана з протестантизмом, згідно якого вона не схильна заробляти якомога більше за своєю природою. Їй притаманний професійний обов'язок, як угода Богові й відповідна поведінка. Протестантський підприємець вважається раціонально діючим, добросовісним і надзвичайно працьовитим. С. Булгаков [26] також вважає, що це господарський діяч, який визначається християнською вірою, бачить у виробничій праці більше, ніж засоби існування, творчо і уважливо діє над природою, зберігаючи її майбутнім поколінням.

Отже, основною метою діяльності «економічної людини» є максимізація корисності з метою накопичення багатства, але разом з цим шляхи досягнення цілей мають бути узгоджені з моральними, духовними, гуманістичними цінностями.

Сутність «економічної людини» не можливо повністю окреслити без виділення основних рис характеру, оскільки вони є проявом її поведінки, як суб'єкту ринкових відносин.

Характерні риси «економічної людини», згідно А. Маршала [17], самостійність, «звичка обирати свій шлях», впевненість в собі, обачливість, рішучість, звичка розраховувати на власні сили, «швидкість у виборі рішень і суджень». А. Сміт [17] виокремлює в ній благодійність, і хоч вона як виробник благ прямує до власної вигоди, людині присутні гуманність, великодушність, властивість до самоконтролю. В. Галактіонова [27] вважає, що «економічна людина» не толерантна, а скоріше конфліктна, агресивна, націлена на тотальне підпорядкування всього (господарського, соціального, природного) оточення лише власним інтересам. За В. Кремінем [28], можна виділити наступні основні моменти концепції «економічної людини»: особиста зацікавленість в результаті діяльності і відповідальність за отримання бажаних результатів; врахування інтересів інших людей (партнерів), співгромадян і суспільства, без чого економічні суб'єкти не можуть досягти власних цілей. О. М. Панкратова [29] поняття «економічна людина» використовує лише під час характеристики середньої економічної поведінки у ряді класичних ринкових націй – англійців, німців, голандців тощо. В. Парето [16] виділяє в «економічній людині» послідовність, що дає можливість не відклонятися у прямуюванні до цілі.

Для деяких дослідників окреслення необхідного набору якостей, притаманних «економічній людині», є єдиним критерієм віднесення людини до цієї категорії. Наприклад, за В. В. Сєдовим [30], щоб віднести будь-якого споживача, виробника до «економічної людини» достатньо наявності в неї раціональності. На думку В. Ушакова [31], традиційна модель «економічної людини» включає в себе егоїстичну і індивідуалістичну людину-споживача, яка вступає у взаємовідносини лише у зв'язку з неможливістю самостійно задовольнити свої потреби.

Таким чином, існує багатогранність поглядів щодо виокремлення основних рис, які визначають сутність «економічної людини». Для з'ясування характеру її поведінки на ринку, на нашу думку, найбільш вагомою рисою є раціональність.

Приймання найбільш оптимального рішення з-поміж інших проходить за різних умов, тому питання наявності та природи раціональності та економічної активності людини є також дискусійним. Л. Вальрас [16] окреслює «економічну людину» компетентним раціоналістом, що максимізує корисність. За А. Маршалом [17], «економічна людина», яка формується в процесі трудової діяльності, є раціональною в умовах обмежених ресурсів і при цьому не обов'язково прямує до багатства. Подібної думки дотримується і К. Менгер [16], згідно якого вона визначає цінність благ суб'єктивно, а не об'єктивно. Ю. Осіпов [32] висуває заперечні доводи, згідно яких це господарський

агент, який діє в стихійній економіці, що за своєю природою є ірраціональною, а отже, поводить себе або вимушений поводити досить ірраціонально. Т. Веблен [17] також критикує раціональність «економічної людини» в своїй концепції і виділяє рушійним мотивом почуття суперництва між класами, а, отже, демонстративне, а не раціональне споживання. Л. Мізес, Л. Робінс, Ф. Найт [16] зазначають раціональну діяльність «економічної людини», згідно апріорним принципам, які, в свою чергу, логічно виводяться з теореми про людську поведінку в умовах, наближених до реальних.

Щодо природи раціональності, А. Сен [17] пропонує відійти від даного поняття як виключно власної вигоди. Суттєвим в економічній поведінці є етичний компонент. В. В. Сєдов [30] виокремлює раціональність «людини економічної», як намагання забезпечити максимальне споживання при мінімальній участі у виробництві. В основі такої поведінки лежить дія закону економії часу, що виражає об'єктивну необхідність досягнення цілі кожною людиною найбільш простим і швидким шляхом.

Раціональність «економічної людини» може бути не повною. Недолік або викривлення інформації, за М.К.Бункіною, А.М.Семеновою, [33] може бути перешкодою до раціоналізації в діяльності людини. Обмежено раціональною вважається «економічна людина» і у Г. Саймона [16]. Вона самостійно обирає найбільш оптимальний варіант рішень з набору альтернатив. В роботах В. Х. Мекклінга [16] відчуття зовнішніх обмежень робить її винахідливою. За Х. Лайбенштайном [16], вона має змінну раціональність, що пов'язано з недостатньою інформованістю. Р. Хайнер [16] і Дж. Шекл [16] вважають, що «економічна людина» при формуванні системи власних переваг враховує вплив зовнішніх умов. На думку Дж. М. Кейнса [16], вона недостатньо інформована і має надіндивідуальну раціональність. Ф. Хайск [16] вважає, що вона пристосовується до невизначеності, конфліктує з іншими «економічними людьми», дотримується загального порядку, що не є продуктом людського розуму, а виникає спонтанно. Обмеженість інформації не обов'язково паралізує діяльність «економічної людини». На думку В. Яцуби [34], вона легко мобілізується, змінюючи рівень власної економічної захищеності.

«Економічна людина» як суб'єкт господарської діяльності завжди обирає найбільш оптимальне рішення серед можливих, навіть при недостатності інформованості, часу, матеріальних ресурсів. Тобто, саме рішення, а не результат визначає її раціональність.

Висновки

Соціокультурна детермінація формування особистості є втіленням взаємозалежності розвитку соціуму та людини. Зміни світогляду, стилю мислення та життя суспільства, притаманних йому стереотипів сприйняття та діяльності є безпосередньою основою виникнення нових

рис та характеристик особистості, зумовлених соціокультурними чинниками принципів змін у розвитку особистості та її розумінні.

Проведений аналіз дає змогу конкретизувати поняття «економічної людини».

«Економічна людина» - це будь-яка людина в сфері економічної діяльності, яка з огляду на обмеженість ресурсів, максимізує свою корисність з метою накопичення багатства шляхом вибору оптимального рішення з поміж існуючих в кожному конкретному випадку.

Основні риси «економічної людини»: раціональність, компетентність, гнучкість, пристосованість, самостійність, впевненість, впевненість в собі, помірність, обачливість, чесність, гордість, бажання заволодіти прихильністю оточуючих і відданість своїй справі.

Перспективи подальшого дослідження:

- ✓ шляхи оптимізації економічної людини в умовах трансформації українського суспільства.

Джерела

1. Ларцев В.С. Формування особистості: детермінанти, проблеми, перспективи (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.03/ Інститут філософії ім. Г.Сковороди НАН України. - К., 2003.- 31 с.

2. Ларцев В.С. Социальные и культурные детерминанты формирования личности: Монография. – К.: Принт-Экспресс, 2002. – 429 с.

3. Ларцев В.С. Социокультурный генезис личности (социально-философский анализ): Монография. – К.: ООО "Информационно-издательская фирма "Принт-Экспресс", 2002. – 360 с.

4. Юхименко Н.Ф. Гуманістичні параметри самореалізації особистості: потреби, інтереси, цінності: Автореф. дис. ... канд. філос. наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. - Київ, 2003. - 15 с.

5. Татарчук М.О. Трудова поведінка особистості як підприємницька діяльність: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03/; Південноукр. держ. пед. ун-т (м.Одеса) ім. К.Д.Ушинського. — О., 2004. — 20 с.

6. Подолянюк Л.А. Свобода особистості як форма її самореалізації (історико-філософський аспект): Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05- історія філософії //Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАНУ.- Київ, 2001.-18 с.

7. Фльорко Л.Я. Самотність людини як проблема сучасної європейської філософії: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.05; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2006. — 16 с.

8. Мегрелишвили М.А. Бытие человека как бытие возможностей: историко-философский анализ // Нова парадигма: Альманах наукових праць. – Вип. 28. – Запоріжжя, 2002. – С. 79-92.

9. Мегрелишвили М.А. Возможности бытия человека как социально-философская проблема // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Вип. 11. – Запоріжжя, 2003 – С.123-128.

10. Мегрелишвили М.А. Факторы реализации возможностей человеческого бытия // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Вип. 12. – Запоріжжя, 2004 – С. 112-117.

11. Мегрелишвили М.А. Формы бытия человека как реализация его возможностей // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Вип. 13. – Запоріжжя, 2004 – С. 140-146.

12. Халецький О.В. Роль соціально-культурної спадкоємності у розвитку особи: історико-філософський аспект: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.05; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2006. — 17 с.

13. Цимбал Т.В. Буттєвісне укорінення людини як соціально-філософська проблема// Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 ; АПН України. Ін-т вищ. освіти. - К., 2004. - 20 с.

14. Кудинов І.О. Стратегія життя особистості як фактор розвитку суспільства// Автореф. ... дис. к.ф.н.: 09.00.03// Запорізький національний університет. - Запоріжжя, 2004.- 19 с.

15. Косяк В.А. Людина та її тілесність у різних формах культури: досвід філософської інтеграції: Автореф. Дис ... канд. д-ра філософ. наук: 09.00.04; Ін-т філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. — К., 2006. — 36 с.

16. Родионова Н.В. Модели «homo economicus» // Человек. – 2004. - № 4. – с. 1 – 9.

17. Развитие представлений об «экономическом человеке» / fb.nstu.ru/docs/ucheb/kalacheva/pages/7.1.html.

18. Калашников М., Кугушев С. Третий проэкт: спецназ Всевышнего / <http://www.x-libri.ru/elib/klsku002/00000471.htm>.

19. Бьюкенен Дж., Таллок Г. Сочинения. Пер. с англ. - М.: Таурис Альфа, 1997.

20. Нестеров В.Петля обратного времени // Коммунист, № 59(791), 29 июля 2005г.

21. Чередниченко И.П., Тельных Н.В. Психология управления. - Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. - 608 с.

22. Капустин Б., Гоббс Т. Союз правых сил / <http://www.sps.ru/?id=211466>.

23. Дзюба С. Мифы нашей цивилизации. Миф 1-й: Рынок / <http://nosorog.org/cgi-bin/statyipk.pl?nm=1039424806>;

24. Панарин А.С. Искушение глобализмом. – М.: Русский национальный фонд, 2000. – 328 с.

25. Аверьянов Л.Я. Организационная культура управления современных предприятий / <http://business.peterlife.ru/business-books/book%20review%20busines%20021%20.html>;
26. Зарубина Н. Эсхатология и практическая рациональность / http://religion.ng.ru/concepts/2000-10-25/7_eshatologia.html.
27. Галактионова В. Новый литературный герой: выразитель интересов своего народа или идей глобализации? // Наш современник. - 2006. - № 1;
28. Кремінь В.Г. Людина і освіта у вимірах економічної цивілізації // Дзеркало тижня. - № 40 (619) від 21 — 27 жовтня 2006 р.
29. Панкратова Е.Н. Экономическое поведение: национальный аспект / http://www.rusnauka.com/DN2006/Economics/14_pankratova.doc.htm
30. Седов В.В. Экономическая теория: Учеб. пособие: В 2 ч. / Ч. 1 Введение в экономическую теорию. Челябинск, Челяб. гос. ун-т, 2002. - 113 с.
31. Ушаков В. Хазяйство / <http://www.ushakov.org/ushakov/econ.html>.
32. Осипов Ю.М. Курс философии хазяйства. – М.: Экономистъ, 2005. –320 с.
33. Бункина М.К., Семенов А.М. Макроэкономика /4-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело и Сервис, 2003. – 543 с.
34. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення. - К.: Київський економічний інститут менеджменту, 2003.

Стаття надійшла 12.11.2007 р.